

De humanistische roman
Over de literaire verbeelding van de strijd tussen humanisme en nihilisme
Door Martien Schreurs
Gepubliceerd in: Tijdschrift voor humanistiek nummer 35 jaargang 9 oktober 2008

Samenvatting

*In dit artikel wordt beargumenteerd dat het humanisme bij de romanliteratuur te rade moet gaan om een nieuw hoopgevend perspectief te kunnen bieden op de problematiek van het nihilisme. Een van de romans die toont hoe wij de uitdaging van het nihilisme het hoofd kunnen bieden, is de roman *De Toverberg* van Thomas Mann. In zijn bespreking van deze klassieke humanistische Bildungsroman weidt Martien Schreurs uit over de vele verschillende vormen waarin de strijd tussen het humanisme en het nihilisme wordt verbeeld en hij zoomt in op een kernzin, met behulp waarvan wij onszelf aan onze eigen haren uit het moeras van het nihilisme omhoog kunnen trekken: “de mens mag omwille van goedheid en liefde de dood geen heerschappij toestaan over zijn gedachten.”*

Inleiding

De vraag hoe wij ons tot het nihilisme kunnen verhouden, is een van de belangrijkste strijdvragen binnen de humanistische traditie.¹ Humanisme en nihilisme lijken onverzoenbaar met elkaar in strijd te zijn. Nihilisme duidt immers op zinverlies of de onmogelijkheid om zin aan het leven te geven en het humanisme bestaat bij gratie van het ervaren en vinden van zin en betekenis. Mensen zoeken naar zin, aldus een recente omschrijving in het onderzoeksprogramma van de Universiteit voor Humanistiek, wanneer ‘zij iets in verband brengen met iets anders waardoor een breder perspectief ontstaat’.² Nihilisten zullen dit bredere perspectief afdoen als een illusie die wij nodig hebben om onszelf staande te houden in een wereld die eigenlijk onbegrijpelijk, wreed, absurd en zinloos is. Kort en goed, humanisme en nihilisme lijken elkaar uit te sluiten.

Over het zoeken naar zin en de ervaringen van zinloosheid worden in de levensbeschouwingen, de religies en de literatuur verhalen verteld. Mijns inziens moet het humanisme bij de relatief jonge traditie van de esthetica te rade gaan om antwoorden te zoeken op de uitdaging van het nihilisme. Ik schaar mij achter het standpunt van Kaulingfreks en Alma dat het nadenken over esthetische ervaringen pas mogelijk wordt als ‘niet langer het goddelijke, maar het menselijke in het centrum van de aandacht komt te staan.’ De esthetica is in essentie humanistisch, omdat hierin de menselijke ervaringswereld in zijn volle complexiteit geëxploreerd wordt. Mij interesseren vooral die literaire kunstwerken waarin de humanistische worsteling met de uitdaging van het nihilisme wordt uitgebeeld. De vraag die ik in dit artikel wil beantwoorden, is hoe de strijd tussen humanisme en nihilisme in de romanliteratuur verbeeld wordt. Zoekend naar een antwoord wend ik mij tot de traditie van de Bildungsroman, omdat hierin niet alleen de afgronden van het nihilisme, maar ook het hoopvolle streven van mensen naar een humanere wereld worden verbeeld.

Een van de redenen waarom de Duitse Bildungsroman *De Toverberg* van Thomas Mann uit het jaar 1924 een mijlpaal vormt in de geschiedenis van het literaire

¹ Zie ook p. 92 in J. P. Van Praag *Om de geestelijke weerbaarheid van humanisten* o.r.v. Peter Derkx (2004). In een spraakmakende lezing uit het jaar 1956 noemde de Nederlandse humanist Jaap het nihilisme een groot gevaar voor onze Christelijk-humanistische beschaving, omdat “het principiële nihilisme sociaal-pedagogisch, door zijn ondermijning van de traditionele waarden een klimaat schept, dat de weerstand verzwakt tegen het sociale nihilisme (...)

² Zie p.7 in het onderzoeksprogramma van de Universiteit voor Humanistiek (2005-2010). Vastgesteld door het CvB op 16-5-2007.

Bildungshumanisme, is dat in deze roman de strijd tussen humanisme en nihilisme tot een voorlopige climax komt. Deze roman speelt zich af aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Het nihilisme verschijnt hierin als de radicale affirmatie van het niets, dat wil zeggen als een onweerstaanbare vernietigingsdrift. Thomas Mann laat zien dat de oorlog een lakmoesproef vormt voor het humanisme: laten mensen zich meesleuren in de nihilistische vernietigingsdrift of zijn zij in staat om zichzelf aan hun eigen haren uit het moeras omhoog te trekken? De humanistische roman *De Toverberg* laat zien dat de mens het beste in zichzelf naar boven moet halen om tegen het nihilisme opgewassen te zijn. Ook bij de lezer wordt een veranderingsproces op gang gebracht. Zo zal ik hieronder laten zien hoe de humanistische Bildungsroman *De Toverberg* van Thomas Mann ons uitdaagt om eigentijdse antwoorden te zoeken op de angst, het geloofsextremisme, de onzekerheidsintolerantie en de vernietigingsdrift waarmee wij, een kleine eeuw na het verschijnen van *Der Zauberberg*, geconfronteerd worden.

De strijd tussen humanisme en het nihilisme in *De Toverberg* .

Zoals gebruikelijk is voor een klassieke Bildungsroman, heeft het in 1924 verschenen *Der Zauberberg* de ontwikkeling of de menswording van een jonge held tot onderwerp. De hoofdpersoon, Hans Castorp, bezoekt zijn neef Joachim Ziemssen in een sanatorium, hoog in de bergen van Davos. Joachim lijdt aan een ongeneeslijke longziekte en is gedoemd zijn leven lang in dat sanatorium te blijven. Castorp heeft, na het afronden van zijn opleiding tot scheepsbouwingenieur, het sympathieke plan opgevat om zijn zieke neef drie weken gezelschap te houden. Het zal echter anders lopen dan hij zich voorgenomen heeft.

Wanneer Castorp tijdens zijn korte vakantie zo veel moeite heeft om te acclimatiseren dat hij zelfs door koortsaanvallen geteisterd wordt, raadt de arts Behrens hem aan om zich grondig te laten onderzoeken. Hans is een eenvoudige en aardige jongeman en geeft dankbaar aan de oproep van Behrens gehoor. Deze ontdekt een vochtig plekje op Castorps longen en adviseert hem om onbepaalde tijd in het sanatorium te blijven. Het is niet zozeer uit braafheid jegens de arts als wel uit een stil verzet tegen zijn burgerlijke levenswijze dat Castorp deze raad opvolgt. Zonder dit met zoveel woorden te zeggen, toont de verteller dat de jonge Duitser eigenlijk helemaal geen zin heeft in de verantwoordelijkheden die hij zal moeten dragen wanneer hij naar huis terugkeert. Het gemak waarmee hij zich in zijn patiëntenrol voegt, is verdacht. Hij geniet heimelijk van zijn nieuwe vrijheid, maar dit is niets anders dan het uit de weg gaan van verantwoordelijkheden. Zijn nieuwe vrijheid is zo richtingloos dat de vraag rijst of Hans Castorp van kwaad tot erger vervalt. Is hij niet op de vlucht voor het leven en keert hij daar ooit nog naar terug? Het is precies deze desoriënterende ervaring van onthechting en zijn verlangen naar een verzoening met het leven die ik aan de hand van de Bildung van Hans Castorp ter discussie wil stellen.

Er is een altijd alerte medepatiënt, de Italiaanse Verlichtingshumanist Settembrini, die Hans waarschuwt voor de gevaren waaraan hij in het sanatorium wordt blootgesteld. De Italiaan voelt onmiddellijk een pedagogische genegenheid voor de nieuwkomer en staat hem gedurende diens queeste met welbespraakte adviezen en corrigerende opmerkingen terzijde. Settembrini raadt hem al meteen aan om het sanatorium te verlaten en naar huis terug te keren. De ironie wil dat Settembrini zich met deze belerende woorden ontpopt als een mentor voor het leven. De zelfbenoemde mentor kan echter niet verhinderen dat Castorp aan deze magische plek gekluisterd blijft. Want terwijl Hans luistert naar de goed gearticuleerde adviezen van de Italiaan, verschijnt er achter diens schouder een Russische dame, mevrouw Chauchat, die een betoverende aantrekkingskracht op hem uitoefent. Haar magie schuilt in haar onweerstaanbare schoonheid en charmante manier van doen. *De Toverberg* is naar haar erotiserende toverkrachten vernoemd. Zonder haar aanwezigheid in het sanatorium zou Castorp

waarschijnlijk ontvankelijker zijn geweest voor de oproep van Settembrini om dit oord te verlaten. Hiermee kom ik bij het eerste motief dat Hans Castorp beweegt om in het sanatorium te blijven. Zijn acties, of, beter gezegd, de afwezigheid daarvan, worden gemotiveerd door zijn liefde voor mevrouw Chauchat. Maar waar dit motief in de Hoofse romanliteratuur uit de middeleeuwen meestal de reden is om een avontuurlijke reis te gaan maken en allerlei obstakels uit de weg te ruimen, vormt het vreemd genoeg voor Castorp de aanleiding om helemaal niets meer te doen. *De Toverberg* toont dat de liefde vooral een verlamrende werking heeft.

Het is precies deze narcotiserende lamlendigheid die Settembrini in zijn eerste ontmoeting met Hans Castorp scherp doorziet. Hij maant hem tot actie: Hans zou er goed aan doen om terug te keren naar zijn vaderland, omdat hij niet de persoon is die in deze hermetische omgeving het beste in zichzelf naar boven kan halen. Hiermee laat Settembrini doorschemeren wat het thema is van de roman: gedurende de zeven jaren die Castorp in het sanatorium hospiteert, zal hij een Bildung ondergaan waarin hij met verschillende stemmen van zijn tijd en met onvermoede lagen van het menselijke bestaan geconfronteerd wordt. Slaagt Castorp erin om de nihilistische vrijblijvendheid van zo veel hoofden zo veel zinnen te overwinnen en de steen der wijzen te vinden? En dit is het tweede motief dat Castorp beweegt om in het sanatorium te blijven. Zijn verblijf is een queeste naar wijsheid en kennis; een leerschool van het leven.

De ideeën van Castorps tijdsgewricht en de lagen van het menselijke bestaan worden belichaamd door de verschillende personages die Mann ten tonele brengt. Wanneer er naast Settembrini een fanatieke Jezuïet opduikt, dan blijkt ook die er intens van te genieten zijn pedagogische passies uit te leven op de jongeman. Settembrini krijgt dus een tegenspeler in de figuur van professor Naphta, die zich ontpopt als een intellectueel zwaargewicht waartegen hij zich slechts met de grootste moeite kan standhouden. Het zijn vooral de sympathie, de menselijkheid en de welbespraaktheid van Settembrini die garanderen dat Castorp zijn mentor trouw blijft. Toch kan het hem niet ontgaan dat Settembrini's humanistische wereldbeeld aan flarden wordt geschoten door de scherpzinnige Naphta. Maar diens alternatief belooft weinig goeds. Naphta's hegeliaanse katholicisme en zijn verlangen naar de dictatuur van het proletariaat staan haaks op de redelijkheid en de humaniteit waarin Hans Castorp geschoold moet worden. De onophoudelijke aanvallen van de Jezuïet op Settembrini zijn niet gericht tegen zijn persoon, maar tegen de humanistische beschavingsidealen als vorming, autonomie en onafhankelijke waarheidsvinding waarvan de literator zo'n hartstochtelijk pleitbezorger is. Als Naphta het voor het zeggen zou krijgen, dan werden de trotse en moeizaam bevochten humanistische verworvenheden als de vrijheid, de waardigheid van het individu, de democratie en de mensenrechten verpulverd. Behalve Naphta zijn er allerlei andere personages in het sanatorium – zoals de psychoanalyticus Krokowski – die Hans proberen mee te trekken in het obscurantisme.

Terwijl de debatten tussen zijn beide pedagogen hoe langer hoe venijniger worden, blijft Castorp weifelend toekijken. Hij zegt noch ja noch nee en wanneer de woordenstrijd uiteindelijk in een duel op leven en dood uitloopt, doet hij nog steeds niets om het gesprek in andere banen te leiden. Integendeel, door de ene keer instemming met Settembrini te betuigen en de andere keer Naphta bij te vallen, stookt hij het vuur van de strijd tussen hen alleen maar hoger op. Als Naphta tenslotte tijdens een krankzinnig duel met zijn vriend Settembrini zelfmoord pleegt en Settembrini en Castorp in grote verwarring achterblijven, dan kan de lezer zich niet aan de indruk onttrekken dat de queeste van Castorp op niets uitloopt. Dat hij zo weerloos staat tegenover de zuigkracht van het nihilisme, is alarmerend. Het zegt iets over de oorlog die in zijn tijd op uitbreken staat. Op dit punt zal ik later terugkomen.

Herman Weigand heeft in zijn monografie *De Toverberg* laten zien dat het vastlopen en het mislukken van de Bildung van Hans Castorp zichtbaar wordt in de subtiele wijze waarop de auteur in deze roman de procédés *Dehnung* en *Raffung* afwisselt. *Dehnung* duidt op een

vertraging van het verteltempo, dat wil zeggen in veel bladzijden wordt een kort verloop in de vertelde tijd beschreven, en *Raffung* duidt op een versnelling van het verteltempo, dat wil zeggen in weinig bladzijden wordt een lang verloop in de vertelde tijd weergegeven. Om de enorme overvloed aan nieuwe prikkels weer te geven, maakt de geïmpliceerde auteur gebruik van de *Dehnung*. In de uitgave van *De Toverberg* die Weigand bestudeerd heeft, beslaat de aankomst van Castorp in het sanatorium 26 pagina's. Het eerste etmaal van Castorps verblijf wordt in 90 pagina's verteld. Als de auteur dit tempo had vastgehouden, dan waren voor de zeven jaar in het sanatorium een astronomisch aantal pagina's nodig geweest! Maar de versnelling van het verteltempo is onheilspellend. De tijd gaat zo snel dat Castorp steeds meer moeite krijgt om zich exact voor de geest te halen hoe lang hij in het sanatorium vertoeft. De eerste drie weken van zijn verblijf beslaan 150 pagina's, de daaropvolgende 21 maanden slechts eenentwintig.

De opmerkelijke versnelling van het verteltempo – *Raffung* – wijst erop dat er in het leven van Castorp weinig gebeurt dat de moeite van het vertellen waard is. Hij blijft het centrale referentiepunt, maar in plaats van een persoonlijke groei door te maken, blijken het vooral zijn asociale neigingen te zijn die in de omgeving van het sanatorium rijkelijk gevoed worden. Hij vervalt tot lamlendigheid en laat zich meesleuren in de neigingen van zijn medepatiënten om zich lusteloos te verstrooien met kaartspel en spiritisme. Daarnaast verwaarloost hij zichzelf en gaat er steeds slonziger bijlopen.

De onvermoeibare Settembrini blijft zijn pupil aansporen om zich te verheffen en te vermennen. Hij vertelt Hans over de alarmerende politieke ontwikkelingen die in de wereld buiten het sanatorium gaande zijn, maar niets lijkt meer tot de apathische jongeman door te dringen. Pas als de Eerste Wereldoorlog is uitgebroken en de wereld in brand staat, wordt Castorp wakker. Maar dan is het te laat. Ook de patiënt Hans Castorp wordt onder de wapenen geroepen. Hij reist haastig af naar het laagland terwijl zijn mentor hem huilend uitzwaait. Wanneer de trein vertrekt, lijkt Castorp definitief uit beeld te verdwijnen. Maar wanneer de geest van de verteller aan het einde van dit verhaal, dat in zijn eigen woorden *kurzweilig noch langweilig* was, over een eindeloze loopgravenoorlog waart, dan wordt ons toch nog een laatste blik op onze held vergund. In zijn becommentariëring van dit nieuwe avontuur van Castorp laat de verteller in het midden of deze daar is om de wereldbrand te blussen, om die nog verder op te stoken of om er simpelweg in op te branden.

Hoewel zijn vooruitzichten om deze oorlog te overleven ronduit slecht zijn, ervaart Castorp deze terugkeer naar het laagland als een bevrijding. Klaarblijkelijk gaat hij nog liever dood dan zijn schaduwbestaan in het sanatorium tot in de eeuwigheid te rekken. Door terug te keren naar het werkelijke leven, waarin het er voor hem helemaal op aankomt, treedt Hans toch nog in de voetsporen van zijn voorgangers in de traditie van de Bildungsroman. Maar waar zijn grote klassieke voorganger Wilhelm Meister een harmonische persoonlijkheid was geworden die zijn plaats in een geordende wereld wist te vinden, wordt de wereldvreemde Duitser in een aardse hel van doodsdrijf en nihilistische destructiedrang geworpen. Door de omgekeerde richting waarin Castorps vorming verloopt – in plaats van de ontwikkeling van onrijpheid naar rijpheid vertelt *De Toverberg* over de weg van ijle dromerigheid naar de harde realiteit van onmenselijkheid – ontpopt deze Bildungsroman zich als een *parodie* op de Bildungsroman. De realistische inkadering van de Bildung van Hans Castorp in de actualiteit van de Eerste Wereldoorlog maakt deze (Ent)Bildungsroman een spiegel van zijn tijd. Om deze reden stelt Herman Weigand dat *De Toverberg* niet alleen als een parodie op de Bildungsroman, maar ook als een tijdsroman getypeerd kan worden.

Het ideaal dat in de roman *De Toverberg* voor de lachspiegel wordt gehouden, is het klassieke Bildungsideaal van de negentiende eeuwse burgerlijke cultuur. Zoals het een Bildungsbürger betaamt, filosofeert Castorp over de eeuwige vragen omtrent de menselijke natuur en de ontwikkelingen in de geschiedenis van de mensheid – de kwestie van de vooruitgang – en gaat hij de brandende vragen van zijn tijd uit de weg. In weerwil van de

vermaningen van zijn leermeester Settembrini om de pers te volgen, verzuimt hij pertinent om kranten te lezen en zich van de actualiteiten op de hoogte te stellen. Hij tuimelt in de klassieke valkuil van de negentiende eeuwse Bildungsbürger, namelijk om zich over te geven aan de apolitieke neigingen van de cultuurmens, of, preciezer gezegd, de snob. Wie zich verre houdt van alles wat met politiek en macht te maken heeft, dreigt de hoge cultuur van ideeën en verheven idealen uit te spelen tegen de lage wereld van het concreet geleefde leven. Dit is precies wat Castorp doet. In *De Toverberg* wordt afgerekend met de intellectueel die het denkbeeld – het drogbeeld – koestert dat hij vanuit een vogelvluchtoverzicht de ontwikkelingen van zijn tijd kan begrijpen en beoordelen. In plaats van zich met het leven en de samenleving te verbinden, verwijdert Castorp zich daar steeds verder van.

Door te laten zien hoe Hans Castorp in zijn queeste verdwaalt en onthecht raakt, wordt zijn falen tot thema gemaakt en het is precies dit falen wat deze roman zo leerrijk maakt.³ Er kleven zoveel aspecten aan dat de lezer onweerstaanbaar wordt uitgedaagd om te participeren in een dialoog op en over de toverberg. Een dialoog die oneindig is. De vraag wat wij van het falen van Castorp kunnen leren, noopt tot vertragende reflecties waarbij niet alleen het personage, maar ook de verteller en de lezer in het spel komen.

Hoe nu verder?

Hoewel deze roman de suggestie wekt dat de humaniteit toch het onderspit moet delven tegen het nihilisme en de vernietigingsdrift, zien we in de slotvraag van dit boek dat de verteller de hoop op een betere, dat wil zeggen meer humane wereld, niet verloren heeft:

'Zal ook uit dit wereldfeest des doods, ook uit deze vreselijke koortsgloed, waarin overal in het rond de regenachtige avondhemel is ontstoken, eens de liefde zich verheffen?' (p. 932)

Maar is dit geen hopen tegen beter weten in? In tijden van oorlog, zo zou één van de vele gedachten in *De Toverberg* samengevat kunnen worden, is Bildung een overbodige luxe. Laat Thomas Mann eigenlijk zien dat het humanisme kansloos is in de strijd tegen het nihilisme en dat er bijgevolg geen hoop is voor ons?

Deze laatste vraag moet met een ondubbelzinnig 'nee' beantwoord worden. Er zijn namelijk wel degelijk momenten in de Bildung van Castorp die de hoop een humanere wereld levend houden. Ik wil er een moment uitlichten. De verteller leidt dit bijzondere moment in met de mededeling dat er veel sneeuw in de bergen is gevallen en dat Castorp de verrassende ingeving krijgt om een skitocht te gaan maken. Wanneer hij met zijn ski's de bergen intrekt, verlaat hij voor de eerste keer de besloten sfeer van het sanatorium. Castorp heeft het sterke gevoel dat hij alleen moet zijn en dat hij op de proef wordt gesteld.⁴ Maar wat kan hem nu eigenlijk gebeuren? De weersomstandigheden zijn goed en niets wijst erop dat er ergens gevaar dreigt. Middels de vertraging van het verteltempo waarschuwt de auteur de lezer echter om op zijn hoede te zijn.

Wanneer Castorp een flink eind op weg is, slaat eensklaps het weer om en raakt hij verdwaald in een razende sneeuwstorm. Het wordt koud, ijskoud en Castorp doet precies wat iemand in zulke situaties beslist niet moet doen. Om de kou te verdrijven, grijpt hij naar het

³ Vgl. het nawoord *Het beeld van de grote verwarring* van G. A. von Winter in *De Toverberg*: 'fouten zijn betere leermeesters dan de verhevenste idealen.' (p. 949).

⁴ Onder meer in zijn essay over de Bildungsroman in *Speech Genres and Others Essays* wijst Bachtin erop dat de beproeving – ordeal – een belangrijk motief is in de traditie van de Bildungsroman: 'The novel of ordeal, having reached its peak in the baroque period, lost its purity in the eighteenth and nineteenth centuries. But the type of novel that is constructed on the idea of testing a hero continues to exist, complicated, of course, by all that has been created by the biographical novel and the Bildungsroman.' (p. 16)

flesje port dat hij in zijn jaszak met zich meedraagt. Onmiddellijk na de eerste verkwikkende slokken raakt hij buiten bewustzijn. Hij droomt over elegante en fijngebouwde mensen die op een wit strand flaneren, boogschieten, muziek maken en dansen. Het zijn beelden van een andere toestand –het duizendjarige rijk van de liefde- die aan zijn geestesoog voorbijkomen:

‘mensen, kinderen van zon en zee repten zich en rustten overal, zinnig blijmoedige, jeugdige mensheid, gaaf van lijf en leden, zo aangenaam om naar te kijken.’ (633-634)

Terwijl hij van de ene verrukking in de andere valt, wordt zijn aandacht opeens getrokken door een tafereel dat zich op de achtergrond afspeelt. Wat hij nu te zien krijgt, vervult hem van precies de tegenovergestelde stemming. Vol afgrijzen ziet hij de beelden van een bloedmaal aan zich voorbijgaan. Verwilderde vrouwen scheuren een kind aan stukken en vreten dat vervolgens rauw op:

‘Boven een schaal verscheurden zij een klein kind, verscheurden het onder onguur stilzwijgen met hun handen –Hans zag zijig blond haar met bloed besmeurd- en verslonden de stukken zodat de broze botjes in hun muil kraakten en het bloed van hun brede lippen droop.’ (p. 637)

Zijn stemmingen van hemelse verrukking en helse verschrikking gaan over in een gedachtestroom waarin Castorp deze beelden probeert te vertalen in de begrippen waarmee zijn beide leermeesters Settembrini en Naphta hem in hun debatten bestookt hebben. Het zijn de dualistische tweedelingen leven-dood, ziekte-gezondheid, liefde-geweld, humaniteit-macht, rationaliteit-obscurantisme, die in zijn hoofd rondmalen. Zijn gedachten winnen steeds meer aan helderheid. Plotseling spreekt Castorp hardop uit wat de verbindende kracht is waarin deze tegenstellingen verzoend worden. Hij heeft het verlossende inzicht gevonden – 'de graal', 'de steen der wijzen' of het 'lapis philosophorum' – dat ons in contact brengt met een bezielende kracht die ons met het leven verbindt.

De mens mag omwille van goedheid en liefde de dood geen heerschappij toestaan over zijn gedachten.

Castorp spreekt zijn droommaxime hardop voor zichzelf uit alsof hij in gebed is. Vervolgens zegt hij tegen zichzelf dat hij nu eindelijk wakker kan worden. Aldus geschiedt. Castorp ontwaakt en wanneer hij om zich heen kijkt, ziet hij dat de sneeuwstorm geluwd is en dat de hemel begint op te klaren. Het eerste wat hij wil weten, is hoe laat hij precies leeft. Terwijl hijzelf en de lezer – door het gebruik van het procédé van de 'Dehnung' – de indruk hebben gekregen dat de droom uren geduurd heeft, geeft zijn horloge exact aan dat er objectief gezien twaalf, dertien minuten verstreken zijn. In de uitbeelding van het ski-avontuur is het verteltempo tot het uiterste vertraagd: in mijn uitgave van *Der Zauberberg* worden deze twaalf minuten levenstijd in twaalf pagina's weergegeven.

Maar terwijl het personage Hans Castorp de botte pech heeft dat hij zijn droommaxime vergeet wanneer hij wakker wordt en weer wordt opgenomen in de welbekende dagelijkse sleur die in een stroomversnelling verteld wordt, kan de lezer dit hoogtepunt in de queeste van Hans Castorp benutten als 'trigger' om het humanisme dusdanig te vernieuwen dat het is opgewassen tegen de uitdagingen van het nihilisme waarmee wij vandaag en in de toekomst geconfronteerd worden. Vandaag maken wij ons bijvoorbeeld druk over Wilders en de toenemende verwildering van de samenleving. Wij vrezen terroristische aanslagen, economische recessies, klimaatsveranderingen en ecologische catastrofes die in de wereld van morgen en overmorgen

op ons af en over ons heen kunnen komen.⁵ Staat de mens de angst voor vernietiging en de dood heerschappij toe over zijn gedachten?

Wie deze vraag bevestigend beantwoordt, die sluit een monsterverbond met het nihilisme. Als het zo is, dan lijkt het humanisme alleen nog dienst te kunnen doen als stervensbegeleiding.⁶ Maar het is veel te vroeg om het humanisme af te schrijven. De nihilist is een onheilsprofeet die pas opgelucht kan ademhalen wanneer zijn voorspellingen uitkomen en de wereld in brand staat. Idealisten worden bijna automatisch weggehoond omdat zij 'naïvisten' zouden zijn. Maar pessimisme is net zo gemakzuchtig als optimisme. De reden waarom grote romans ontoegankelijk blijven voor mensen die in zwart-wit en wij tegen zij tegenstellingen denken, is dat ze tonen dat de werkelijkheid door en door ambivalent is. De *Toverberg* laat dit op voorbeeldige wijze zien. Dat de mens omwille van goedheid en liefde de dood geen heerschappij mag toestaan over zijn gedachten, is niet alleen een humanistische kerngedachte die tot en met de slotzin van de roman *De Toverberg* blijft resoneren, maar die ook een weerklink is van de onvermoede krachten die in de lezer zelf sluimeren.⁷ Via deze humanistische roman krijgen wij voeling met een humaniserende kracht die sterker is dan de drang om te vernietigen. Dit is de reden waarom ik vind dat de literaire verbeeldingskracht een cruciale rol moet spelen in de ontwikkeling van het humanisme.

Resumerend stel ik dat het humanisme pas een adequaat antwoord kan bieden op de uitdagingen van het nihilisme wanneer het verstand, de verbeeldingskracht en het gevoel een bondgenootschap sluiten. Wij hebben onze verbeeldingskracht nodig om te kunnen zien dat het spook van het nihilisme een veelkoppig monster is dat, al gelang de veranderende omstandigheden, een daarbij passend gezicht toont. Net als het ware, het schone en het goede heeft het nihilisme vele gezichten. En als het erom gaat in het angstaanjagende gelaat van het nihilisme, dat ons in de romanliteratuur wordt voorgespiegeld, onze eigen 'zelfkant' en onze onderbuikgevoelens te leren herkennen, dan wordt er veel van onze (zelf)kritische vermogens gevergd. Tot slot moet in navolging van Hans Castorp gezegd worden dat alleen de liefde krachtiger is dan dood en vernietiging. Als de droommaxime van Castorp op deze manier blijft resoneren, dan is zijn queeste toch niet op (het) niets uitgelopen.

Literatuur

Bakhtin, M.M, *Speechgenres & other late essays*, University of Texas Press, Austin, 1986.
Derkx, Peter (red.), *J. P. van Praag (om de geestelijke weerbaarheid van humanisten)*, Het humanistisch archief, Utrecht, 2004.

Gadamer, Hans-Georg, *De actualiteit van het schone*, Boom, Amsterdam, 1993.

Mann, Thomas, *De Toverberg*, Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, 1975.

Schreurs, Martien, *Literair laboratorium*, Boom/Sun, Amsterdam, 2006.

⁵ In dit verband is het misschien interessant om te vermelden dat de Amsterdamse burgemeester Cohen in de jaarlijkse Auschwitzherdenking op zondag 27 januari zei dat de angst en het wantrouwen in de samenleving sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer zo groot zijn geweest als nu.

⁶ UvH student Elmer Engelenberg verdedigde deze stelling in een bachelorscriptie die ik vorig jaar als docent op de Universiteit voor Humanistiek begeleid heb. Tijdens de begeleidende gesprekken die ik met hem voerde, verwoordde hij zijn standpunt aldus: 'Het uitsterven van de mens kan hooguit nog zo'n vierhonderd jaar duren en nu komt het erop aan om dit sterfbed zoveel mogelijk te verzachten. Daar is humanistiek goed voor, als stervensbegeleiding dus.'

⁷ Door in termen van resonantie te spreken, volg ik het spoor van Taylor die in het laatste hoofdstuk van *Sources of the self* uitvoerig ingaat op de openbare kunst van onder andere Thomas Mann. Taylor laat zien dat wij door het lezen van romans in contact kunnen komen met iets dieps, het transpersoonlijke, het eeuwige of het goddelijke dat het subjectieve overstijgt. Toch kan die omvattende wereld alleen via de persoonlijke ervaring aan ons geopenbaard worden. In de conclusie maakt hij ons deelgenoot van zijn aarzelingen om die spirituele ervaring in filosofische taal te articuleren: 'It is hard to be clear in this domain, just because we are deep into a language of personal resonance.' (513)

Taylor, Charles, *Sources of the self*, Cambridge University Press, New York, 1989.
Weigand, Herman, *The magic mountain: a study of Thomas Mann's novel Der Zauberberg*,
University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1933.